

Communicatieve teruggetrokkenheid?

De rol van teruggetrokken gedrag in de relatie met klasgenoten en welbevinden op school van dove/slechthorende jongeren in groep 8 en de brugklas

NINA WOLTERS, HARRY KNOORS EN LUDO VERHOEVEN

Sociale integratie in het regulier onderwijs is een grote uitdaging voor dove en slechthorende jongeren. Fysiek aanwezig zijn in een klas met horende klasgenoten is geen garantie voor integratie. Communicatie en positief gedrag zijn nodig om relaties met klasgenoten aan te gaan, maar juist de communicatiebarrière tussen dove/slechthorende en horende leerlingen en gedrag wat daarmee samen kan gaan, kunnen voor problemen zorgen. Hoe (on)gelukkig voelen dove en slechthorende jongeren zich in een klas met horende klasgenoten? En hoe kunnen sociale relaties en daarmee het welbevinden verbeterd worden?

Introductie

Maaïke is een doof meisje van 12 jaar. Ze zit op een reguliere basisschool in groep 8 met 22 horende klasgenoten. Qua leerprestaties kan ze goed meekomen; ze doet het

zelfs beter dan verscheidene klasgenoten. Op het sociale vlak heeft ze het echter moeilijk. Ze is niet populair, eigenlijk valt ze nauwelijks op. Gelukkig heeft Maaïke wel twee vriendinnen in de klas. Toch voelt ze zich daar niet echt gelukkig. Volgend jaar gaat Maaïke naar het middelbaar onderwijs, waar ze veel nieuwe horende klasgenoten krijgt. Moet ze dan opnieuw uitleggen dat ze niet goed hoort? Daar heeft ze helemaal geen zin in! Ze wil niet 'anders zijn'. Maar welke puber wil dat nou eigenlijk wel? Steeds meer dove en slechthorende (hierna DSH) kinderen gaan naar het regulier onderwijs, waar zij net als Maaïke een klas delen met horende klasgenoten. De vraag is of deze kinderen zich daar gelukkig voelen. In het huidige onderzoek hebben we gekeken naar het welbevinden van DSH jongeren in regulier onderwijs groep 8 en de brugklas van de middelbare school (zie Figuur 1 voor informatie over de onderzoeksgroep en de vragenlijsten).

Welbevinden en sociale relaties

Welbevinden is je gelukkig of tevreden voelen, aldus Van Dale. Dit is belangrijk, puur om het welbevinden zelf: als mens wil je gelukkig zijn. Welbevinden is ook op de lange termijn belangrijk. Kinderen die ongelukkig zijn lopen

Figuur 1. Deelnemers en vragenlijsten

Onderzoekspopulatie

De bevindingen in dit artikel zijn een samenvatting van drie studies (Wolters, Knoors, Cillessen & Verhoeven, 2011, 2012a, 2012b). Hierin hebben zo'n 35 DSH leerlingen uit regulier onderwijs in groep 8 tot de 2e klas van het middelbaar onderwijs deelgenomen. Daarnaast hebben meer dan 1500 horende klasgenoten deelgenomen. Van de DSH leerlingen, was twee derde slechthorend, één derde doof. Zeven leerlingen hadden een CI, de rest een hoortoestel, waarvan enkelen met additionele solo-apparatuur.

Vragenlijsten

In de eerste vragenlijst werd leerlingen gevraagd om klasgenoten te nomineren op vijf vragen: Welke klasgenoten vind je het meest/minst aardig? Welke klasgenoten zijn het meest/minst populair? en Welke klasgenoten zijn je beste vrienden? De leerlingen mochten zoveel klasgenoten, jongens of meisjes, nomineren als ze wilden. Rekening houdend met de grootte van de klas, en dus hoe vaak een leerling genomineerd kan worden, is volgens standaardregels (Cillessen & Rose, 2005) voor iedere leerling populariteit en acceptatie bepaald.

Als maat voor welbevinden in de klas (sociaal aanvaard voelen), welbevinden op school (plezier op school), en relatie met de leerkracht zijn vijf van de zeven vragen van de corresponderende subschalen van de Schoolvragenlijst deel A gebruikt, (Smiths & Vorst, 1990). Ten behoeve van onze doelgroep zijn zinnen ingekort en moeilijke woorden vervangen.

Wat betreft gedrag hebben de leerlingen in een klas over elkaar aangegeven hoe vaak zij sociaal (bv. "Helpt een andere leerling wanneer deze een probleem heeft"), antisociaal (bv. "Slaat, schopt of duwt andere leerlingen") of teruggetrokken ("Is liever alleen in de pauze dan met andere leerlingen") gedrag vertonen (Wolters et al., submitted).

Foto: Vincent van den Hoogen

enerzijds risico op het ontwikkelen van psychologische problemen, zoals depressiviteit of gebrek aan zelfvertrouwen. Anderzijds hebben zij minder aandacht voor leren op school. Dit heeft een negatieve invloed op hun schoolprestaties en kan zelfs leiden tot voortijdig schoolverlaten. Het welbevinden op school kunnen we onderverdelen in welbevinden in de klas en het algemene welbevinden op school. Welbevinden in de klas weerspiegelt de mate waarin een leerling zich sociaal aanvaard voelt door klasgenoten. Dit gevoel komt tot stand door de mate waarin een kind zich eenzaam voelt in de klas, gepest wordt, of klasgenoten aardig vindt. Het algemene welbevinden op school weerspiegelt de mate waarin een kind plezier beleeft aan het naar school gaan. Dit wordt bijvoorbeeld bepaald door interesse in de lessen op school of deelname aan leuke schoolactiviteiten. Samen vormen deze twee delen van welbevinden een totale maat voor het welbevinden op school.

Positieve sociale ervaringen zijn essentieel voor het welbevinden. Die ervaringen worden opgedaan binnen sociale relaties. Tijdens de vroege puberteit (10-14 jaar) brengen jongeren veel tijd door op school, zelfs meer dan thuis. School is dus een belangrijke omgeving voor sociale relaties en daarmee het welbevinden van jongeren. Het

welbevinden op school kan zowel bepaald worden door de relaties met de leerkracht als de relaties met medeleerlingen. De leerkracht-leerling relatie uit zich bijvoorbeeld in het veilig voelen in de klas en een goede respons van de leerkracht op vragen van de leerling. De relatie die een jongere heeft met klasgenoten, uit zich in de mate van

SCHOOL IS EEN BELANGRIJKE OMGEVING VOOR SOCIALE RELATIES EN DAARMEE HET WELBEVINDEN VAN JONGEREN

acceptatie en populariteit (Cillessen, 2011). Acceptatie betreft persoonlijke sociale voorkeur en geeft aan hoe aardig een klasgenoot gevonden wordt. Populariteit betreft een reputatie die een klasgenoot heeft in de groep en is een maat voor zichtbaarheid en invloed in de klas. Acceptatie is dus een maat voor sociaal succes in de klas tussen leerlingen persoonlijk, en populariteit voor sociaal succes op groepsniveau. Jongeren zijn zich zeer bewust van hun sociale status in de klas.

Foto: Vincent van den Hoogen

Sociale ervaringen van DSH jongeren kunnen negatief beïnvloed worden door de communicatieproblemen met horende klasgenoten. Dit uit zich bijvoorbeeld in het niet deel kunnen nemen aan (groeps)gesprekken. Zo kan de uitleg van een les van leerkrachten voor DSH jongeren relatief goed te volgen zijn; de aandacht is gericht op de leerkracht en meestal is er sprake van een vaste structuur. Echter, in dagelijkse situaties zoals een discussie in de klas of gesprekken tussen leerlingen in de pauze, ervaren DSH jongeren grote problemen. Deze situaties worden gekenmerkt door snelle beurtwisselingen in een groep. Zelfs DSH jongeren met een mild gehoorverlies hebben grote moeite om deze gesprekken te volgen en kunnen niet actief deelnemen (Stinson & Kluwin, 2003). Voor DSH jongeren heeft de communicatiebarrière met horende klasgenoten dus grote invloed op de kwaliteit en kwantiteit van interactie met deze klasgenoten en daarmee de ontwikkeling van hun communicatieve vaardigheden, maar ook op het leren van sociaal gedrag (Antia & Dittillo, 1998; Antia, Kreimeyer, Metz & Spolsky, 2011). Beide vaardigheden zijn juist belangrijk voor de relaties met klasgenoten (Stinson & Kluwin, 2003).

Schooltransitie

Tijdens de puberteit ondergaan jongeren mentale, lichamelijke en sociale veranderingen. Een grote sociale verandering is schooltransitie van een basisschool naar een middelbare school waar de situatie dynamischer en complexer is. Dit is een uitdaging voor alle jongeren omdat zij moeten leren omgaan met een nieuwe sociale omgeving met voornamelijk onbekende klasgenoten en een groter sociaal systeem (Brown, 2011). Er moeten nieuwe relaties met klasgenoten aangegaan worden, een sociale positie moet verworven worden, en de nieuwe groep leerlingen bepaalt wat 'normaal' is; anders zijn, al is het maar omdat je niet goed kan horen, wordt vaak niet gewaardeerd (Coynor, 1994). De moeilijkheden die de puberteit met zich meebrengt, leiden dus tot extra uitdagingen voor DSH jongeren. Net zo als alle andere pubers worden sociale problemen als heftig ervaren en niemand wil anders zijn (Isarin, 2006) in een tijd waarin relaties met klasgenoten toenemen in aantallen en belang.

Welbevinden en sociale relaties van DSH leerlingen voor en na schooltransitie

Uit ons onderzoek komt naar voren dat in groep 8, een bekende leeromgeving voor de leerlingen, DSH jongeren het risico lopen op een lagere mate van welbevinden op school dan hun horende klasgenoten. Dit komt doordat zij zich minder sociaal aanvaard voelen in de klas, niet omdat ze minder plezier hebben op school. Over het algemeen voelen zij zich eenzamer dan hun horende klasgenoten, worden ze vaker gepest, vinden ze de klasgenoten niet zo aardig en beleven ze minder plezier aan de omgang met deze klasgenoten. Dit geldt overigens wat meer voor de DSH jongens in hun relatie met horende jongens, dan voor de DSH meisjes. De relatie met de leerkracht vormt hierin geen probleem; deze relatie is in groep 8 is even goed voor DSH en horende klasgenoten. De oorzaak van het mindere welbevinden is gelegen in de relatie met de medeleerlingen. Het is belangrijk om te realiseren dat vriendschappen in de vroege puberteit voornamelijk tussen leerlingen van hetzelfde geslacht ontstaan (Rose & Smith, 2009). Zo wordt acceptatie van meisjes dus voornamelijk bepaald door andere meisjes in de klas en van jongens door jongens. In groep 8 zijn de DSH jongeren minder populair dan hun horende klasgenoten. Zij zijn dus minder 'zichtbaar' en hebben minder invloed in de klas dan horende klasgenoten. Daarnaast worden ze ook wat minder goed geaccepteerd, al lijkt dit met name te komen door de lagere acceptatie van de DSH jongens.

In de brugklas, dus na schooltransitie, lijkt het verschil in het totale welbevinden op school tussen horende en DSH jongeren weg te vallen. Toch blijken er wel verschillen te

COMMUNICATIEVE TERUGGETROKKENHEID?

blijven bestaan in het sociaal aanvaard voelen in de klas. DSH meisjes voelen zich in de brugklas minder sociaal aanvaard dan DSH jongens, maar ook in de relaties met horende meisjes.

Opvallend is dat de relatie met de leerkracht inboet aan belang, maar dat de relatie met de klasgenoten (acceptatie, populariteit) voor de DSH jongeren juist wel belangrijk blijft voor hun welbevinden. Vooral voor de DSH meisjes is acceptatie door klasgenoten belangrijk (zie figuur 2), gevolgd door populariteit. Voor DSH jongens is dit andersom.

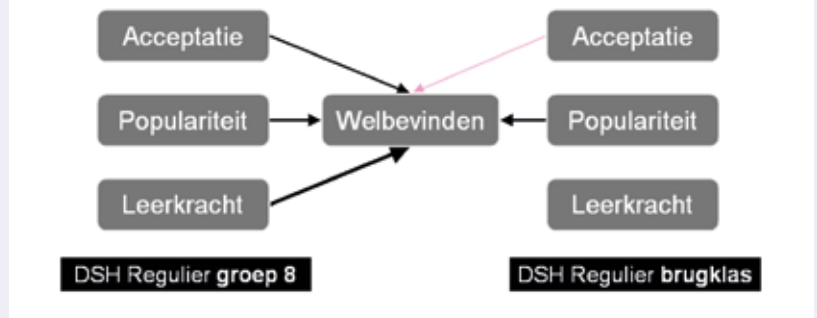
Net als in groep 8 zijn de DSH jongeren ook in de brugklas minder populair en worden ze minder geaccepteerd door hun horende klasgenoten. Anders dan in groep 8, komt dit laatste nu juist doordat de DSH meisjes minder geaccepteerd worden maar niet de DSH jongens. Na de overgang naar de brugklas daalt de acceptatie van DSH meisjes namelijk aanzienlijk. De acceptatie van DSH jongens ten opzichte van horende jongens blijft gelijk, maar DSH meisjes worden veel minder geaccepteerd dan horende meisjes.

Bij DSH meisjes spelen communicatie en verbondenheid een grote rol in de onderlinge relaties (Rose & Smith, 2009). Een mogelijke verklaring voor de daling in acceptatie van DSH meisjes is dat deze meisjes in de omgang met horende, in eerste instantie, onbekende meisjes direct problemen ervaren gezien het belang van communicatie in deze relaties. De DSH meisjes kunnen onvoldoende deelnemen. Bij jongens is competitie een belangrijk aspect in vriendschapsrelaties met jongens (Rose & Smith, 2009); hun populariteit ten opzichte van horende jongens wordt in de brugklas wat kleiner; het tot stand komen van een pikorde heeft tijd nodig. Voor de DSH jongens wordt dus het verschil in populariteit met de horende jongens gevoelsmatig kleiner, wat voldoende bijdraagt aan een hogere mate van welbevinden voor de DSH jongens. De conclusie is dat in het regulier onderwijs in groep 8 met name de DSH jongens, maar in de brugklas juist de DSH meisjes risico lopen op een lagere mate van welbevinden dan hun horende klasgenoten, en dan met name het zich minder sociaal aanvaard voelen. De relatie met de leerkracht vormt hierin niet het probleem, maar wel de relatie met de klasgenoten. Na de schooltransitie is de relatie met de klasgenoten zelfs nog belangrijker voor het welbevinden van DSH leerlingen dan in groep 8.

Indicatoren van sociale relaties van DSH leerlingen; de rol van gedrag

Het belang van lagere acceptatie en populariteit in de klas voor het welbevinden van DSH leerlingen lijkt duidelijk. Wat zorgt er voor dat sommige leerlingen geaccepteerd of populair zijn, maar sommigen juist afgewezen? Drie

Figuur 2. Welbevinden en sociale relaties van DSH jongeren

belangrijke indicatoren van sociale status in de klas zijn gedrag, communicatieve vaardigheden en persoonlijkheid. Ondanks dat communicatieve vaardigheden (m.n. pragmatische- en improvisatievaardigheden), en persoonlijkheid (meegaandheid, extraversie) een niet te onderschatten rol spelen (voor meer informatie zie Wolters, Knoors, Cillessen & Verhoeven, 2011), is het gedrag dat een leerling vertoont de belangrijkste indicator van acceptatie en populariteit in de klas. Drie vormen van gedrag zijn prosociaal, antisociaal en teruggetrokken gedrag. Prosociaal gedrag betreft positief gedrag zoals helpen en aardige dingen zeggen. Voorbeelden van antisociaal gedrag zijn agressief en storend gedrag.

TERUGGETROKKEN GEDRAG SPEELT EEN BELANGRIJKE ROL IN DE ACCEPTATIE EN POPULARITEIT VAN DSH JONGEREN

Teruggetrokken gedrag ten slotte, geeft aan of een leerling liever alleen is dan met klasgenoten. Vooral teruggetrokken gedrag speelt een belangrijke rol; volgens horende klasgenoten in de brugklas vertonen DSH jongeren evenveel prosociaal en antisociaal gedrag als zichzelf, maar meer teruggetrokken gedrag. Hoe meer teruggetrokken gedrag de DSH jongeren laten zien, hoe minder geaccepteerd en hoe minder populair zij zijn. De grote rol die teruggetrokken gedrag speelt in acceptatie en populariteit van DSH jongeren, en daarmee hun welbevinden, wordt onderschreven door de invloed hiervan op de lange termijn. Het vertonen van teruggetrokken gedrag door DSH jongeren in de brugklas, een jaar waarin leerlingen een nieuwe sociale positie in de klas moeten verwerven, zorgt er in de brugklas voor, maar ook een jaar later, in de tweede klas, dat zij minder geaccepteerd en tevens minder populair zijn (Wolters, Knoors, Cillessen, & Verhoeven, 2012b). Het is voor DSH jongeren dus extra belangrijk om meteen in

de brugklas een goed contact met horende klasgenoten te bewerkstelligen; de eerste indruk blijft de relaties met de klasgenoten en daarmee hun welbevinden beïnvloeden.

Implicaties

Teruggetrokken gedrag wordt door jongeren in de vroege puberteit in toenemende mate gezien als afwijkend en negatief gedrag (Younger, Gentile & Burgess, 1993). Voor de DSH jongeren in de huidige studie blijkt dat hun teruggetrokken gedrag hun relatie met horende klasgenoten negatief beïnvloedt op de korte en lange termijn, en daarmee ook hun welbevinden. Jongeren die teruggetrokken gedrag vertonen hebben minder interactie met klasgenoten en lopen risico op sociaal-emotionele problemen zoals laag zelfvertrouwen en depressie, problemen met het maken van vrienden, leerproblemen en worden vaker gepest (Hymel et al., 1993; Rubin, Bowker & Kennedy, 2009).

STIMULEREN VAN CONTACT TUSSEN HORENDE EN DSH JONGEREN MOET ZICH RICHTEN OP DE HELE KLAS

Kan aan dit teruggetrokken gedrag iets gedaan worden? Mogelijk kan het contact tussen horende en DSH jongeren op school gestimuleerd worden. Dit is geen eenvoudige opgave aangezien horende en DSH jongeren beiden er de voorkeur aan geven om om te gaan met leeftijdgenoten met dezelfde hoorstatus. Ook worden (nonverbale) pogingen van DSH jongeren om gesprekken te starten vaak niet opgemerkt door horende klasgenoten (Antia, Kreimeyer, Metz & Spolsky, 2011). Horende jongeren geven dan ook aan dat problemen in de communicatie met DSH klasgenoten hen belemmeren om vriendschappen aan te gaan met deze leerlingen (Hung & Paul, 2006; Nunes, Pretzlik & Olsson, 2001).

Interventies ter bevordering van contact tussen horende en DSH jongeren moeten zich richten op de hele klas. Het aanleren van een vaardigheid in een speciaal daarvoor opgezette setting biedt namelijk geen garantie voor het generaliseren van deze vaardigheid naar het klaslokaal. De interactie tussen beide groepen leerlingen moet gestimuleerd worden. Zo kunnen leerkrachten het werken in kleine groepjes leerlingen bevorderen, of rollenspelen organiseren waarbij leerlingen met elkaar moeten overleggen. Daarnaast blijkt dat de plaats in de klas ook een rol kan spelen (Van den Berg, Segers & Cillessen, 2011); wanneer leerlingen die elkaar niet aardig vinden dichterbij elkaar worden geplaatst in de klas, dan worden zij later in het schooljaar als aardiger beschouwd dan voorheen. Tevens worden zij minder teruggetrokken geacht. Ook is het

organiseren van buitenschoolse activiteiten een goede kans voor DSH en horende leerlingen om vriendschappen te ontwikkelen. Het belang van activiteiten buiten schooltijd blijkt wel uit persoonlijke verhalen van dove volwassenen die terugkijken op hun schooljaren waarin zij de enige DSH leerling waren in een horende klas (Oliva, 2004). Het hebben van vrienden, als is het maar één vriend, werkt als een beschermende factor. Het stimuleren van beschermende factoren is heel belangrijk. Een DSH jongere is weerbaarder wanneer hij zichzelf accepteert, contact heeft met andere DSH leerlingen (Isarin, 2006), en deelneemt aan sociale activiteiten buiten school zoals sportclubs.

Naast het stimuleren van onderling contact tussen horende en DSH jongeren is het ook noodzakelijk dat jongeren zich bewust worden van hoe hun gedrag wordt geïnterpreteerd. Volgens horende klasgenoten vertonen DSH jongeren meer teruggetrokken gedrag en zijn ze dus liever alleen dan met hun horende klasgenoten. Waar bijvoorbeeld antisociaal gedrag zoals agressief zijn makkelijk te beoordelen is, is het beoordelen van teruggetrokken gedrag meer gebaseerd op interpretatie van gedrag. Zijn DSH klasgenoten inderdaad liever alleen, of zijn ze alleen door bijvoorbeeld de eerder genoemde communicatiebarrière? Uit veel, ook Nederlands, onderzoek (bv. Van Eldik, 2005; Van Gent, Goedhart, Hindley & Treffers, 2007) blijkt dat 40% van de DSH jongeren met een normale leeraanleg ernstige psychische problemen heeft. Die hebben meestal geen biologische oorsprong, maar volgen uit communicatief isolement. Jongeren moet zich bewust worden van hoe hun gedrag door anderen kan worden geïnterpreteerd. Mogelijke sociale frustratie zoals bij Maaïke kan dan plaats maken voor een gelukkiger schoolleven.

Over de auteurs

Nina Wolters voerde een promotieproject uit aan de Radboud Universiteit Nijmegen, Behavioural Science Institute (2008-2012). Het huidige artikel beschrijft een deel van dit project. Het project werd gefinancierd door Koninklijke Kentalis en het Nationaal Revalidatiefonds. Momenteel is Nina werkzaam bij Koninklijke Kentalis E&I, PonTeM R&D.

Prof. dr. Harry Knoors is algemeen directeur E&I van Koninklijke Kentalis en hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Prof. dr. Ludo Verhoeven is directeur van het Expertise Centrum Nederlands en hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Speciale dank aan alle deelnemende ambulante diensten, leerkrachten, ouders en leerlingen!

Een uitgebreide literatuurlijst is opvraagbaar bij de redactie en te vinden op www.simea.nl/vhz